

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (مطالعه موردی: حسن صباح)

علی اصغر سعدآبادی،* عالیہ کاظمی،** علی اصغر پورعزت***

چکیده

با نگاهی اجمالی به تاریخ بشر، مشاهده می‌شود بیرون برخی رهبران بدون هیچ زور و اجباری، با رضایت کامل و داوطلبانه به فرمانبرداری مطلق از آن‌ها روی می‌آورند. در این پژوهش، ضمن بررسی دلایل این نوع از اطاعت، تلاش شده است اسماعیلیان در دوران رهبری حسن صباح، مورد بررسی تفسیری و گزارشی قرار گیرند. از این رو، در ابتدا با استفاده از روش اقدام‌پژوهی تاریخی، دلایل اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح مورد شناسایی قرار گرفتند؛ سپس کدهای اولیه با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA چندین مرتبه مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفته و در نهایت ۴ شاخص اصلی و ۴۶ زیرشاخص از مجموعه داده‌ها شناسایی گردید. در پایان، با مراجعه به خبرگان و با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی، دلایل اطاعت محض اسماعیلیان، اولویت‌بندی شده است. نتایج نشان می‌دهد عواملی چون رهبری دیکتاتورانه و عوامل مادی، تاثیر ناچیزی بر اطاعت محض این گروه داشته و شاخص‌های منسوب به مذهب، مهمترین عامل تاثیرگذار بر اطاعت محض داوطلبانه این گروه بوده است. واژه‌های کلیدی: اطاعت محض، اسماعیلیان، سبک رهبری، فرایند تحلیل سلسله مراتبی.

* دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری علم و فناوری دانشکده علوم و فنون نوین دانشگاه تهران.

(alisadabadi@ut.ac.ir)

** استادیار گروه مدیریت صنعتی دانشگاه تهران. (aliyeh.kazemi@gmail.com)

*** استاد گروه مدیریت دولتی دانشگاه تهران. (pourezzat@ymail.com)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۲/۰۱ - تاریخ تأیید: ۹۲/۱۰/۰۹

مقدمه

مرادده با افراد بر پایه‌ی متقاعدسازی، نفوذ و پذیرش داوطلبانه‌ی پیروان، با فرض آگاهی آنان، معانی ذهنی مشترکی را بین رهبر و پیرو پدید می‌آورد که این توافقات ارزشی و شناختی، می‌تواند منشا پرورش نتایج فوق‌العاده شود. بسیاری از دانشمندان معتقدند این روند، یکی از ارزشی‌ترین و اخلاقی‌ترین روندهای موجود در روابط بین رهبر و پیرو است، ولی همواره قابل حصول نیست. با این حال در برخی از مواقع، بین رهبر و پیرو، نوعی اطاعت محض توأم با رضایت باطنی حاکم می‌شود. اسماعیلیان در دوران رهبری حسن صباح، یکی از شاخص‌ترین نمونه‌ها، برای مطالعه‌ی اطاعت محض داوطلبانه به‌شمار می‌آیند.^۱ در این پژوهش، با استفاده از فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)^۲ و جمع‌آوری نظرات خبرگان، شاخص‌های اصلی و فرعی مربوط به اطاعت محض، مقایسه و اولویت‌بندی می‌شوند.

تاریخ اسماعیلیان نخستین را می‌توان در نیمه قرن دوم هجری (هشتم میلادی)، جستجو کرد. حسن صباح روش‌های ویژه‌ای را برای اداره‌ی حکومت خود به کار می‌گرفت که باعث داستان‌سرایی‌ها و اسطوره‌سازی‌های فراوانی درباره‌ی وی و گروهش در طول تاریخ شده است.^۳ مجموعه‌ی این افسانه‌ها و واقعیات، همواره مشتاقانه، توسط مردم سراسر جهان مورد توجه بوده است. جوینی،^۴ فضل‌الله همدانی و کاشانی، اطاعت درونی اسماعیلیان از حسن صباح را به‌طور تلویحی، تایید کرده و آن را بیشتر به دلایل مذهبی و سیاسی آن دوران نسبت می‌دهند.^۵ در جلد اول دانشنامه جهان اسلام، حسن صباح و شیوه‌ی رهبری

۱. فرهاد دفتری، (۱۳۷۶)، *افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فرزانه روز، ص ۱۳۶-۱۳۵.

2. Analytic Hierarchy Process.

3. Farhad Daftari, (1998), Great Encyclopedia of Ismaili, The Great Islamic Encyclopedia, p. 21.

۴. علاءالدین عطاملک جوینی، (۱۳۵۵)، *تاریخ جهانگشای*، ج ۳، تهران: صبا، ص ۲۱.

۵. رشیدالدین فضل‌الله همدانی، (۱۳۵۶)، *جامع‌التواریخ*، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه و محمد مدرس‌زنجانی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ص ۱۴۸.

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۸۹

او معرفی شده است.^۱ سطح پایین بینشی پیروان نیز با توجه به مقتضیات آن دوران مورد اشاره قرار گرفته است.

دفتری به نقل از خاخام بنیامین تودلایی، درباره‌ی این فرقه می‌نویسد: «اینان رهبری داشتند که هرچه می‌گفت، خواه مرگ، خواه زندگی، بدون لحظه‌ای تامل، با اشتیاق کامل اطاعت می‌کردند.»^۲ بورخارد استراسبورگ^۳ درباره‌ی این گروه، این‌گونه می‌نویسد: «با آنکه سرزمین اینان، حاصلخیز نبوده و در میان کوه‌های صعب‌العبور^۴ زندگی می‌کردند و با دولت وقت از در نزاع و دشمنی برآمده بودند، ولی به لطف رهبری توانا و مردمی پیرو، به حدی از موفقیت دست یافته بودند که همه دشمنان خود را به وحشت می‌انداختند.^۵ دستورات شیخ‌الجبل^۶ را آن‌گونه اطاعت می‌کردند که من تا به حال در هیچ قومی ندیده‌ام. اطاعت و فرمانبرداری از او چنان بوده است که پیروانش هیچ کاری را سخت یا طاقت‌فرسا ندانسته و با اشتیاق، خطرناک‌ترین ماموریت‌ها را به فرمان او انجام می‌دادند.»^۷ دفتری درباره‌ی اطاعت محض این گروه، چنین می‌نویسد: «آن‌ها با چنان سرسپردگی فرمانبردار حسن صباح بودند، که هیچ دشواری و یا خطری در دنیا وجود نداشت که آن‌ها را از گوش‌سپاری به فرمایشات رهبرشان منع دارد. آن‌ها با اراده و ذهن قوی، فرمان‌پیشوای خود را با تمام وجود اطاعت می‌کردند.»^۸

در زمینه‌ی اطاعت و دلایل آن، در کتاب «روانشناسی اجتماعی»، نظریه‌ی صاحب‌نظران، پیرامون دلایل اطاعت پیرو از رهبر بحث شده است. هر چند آثار قابل

۱. دانشنامه جهان اسلام، (۱۳۷۵)، ج ۱، موسسه دائرة المعارف الفقه الاسلامی، ص ۶۱۸۲-۶۱۷۶.

۲. افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ص ۱۲۵.

۳. Borchard Strasborg.

۴. کوه‌های الموت.

۵. معاصر با دوران رهبری حسن صباح.

۶. حسن صباح را با عنوان شیخ‌الجبل نیز می‌شناختند.

7. P. Scheffer-Boichorst, (1889), "Der Kaiserliche Notar und der Stradburger Vitztum Burchard", *Zeitschrift Fur die Geschichte des Oberrheins*, Vol 43, pp. 456-477.

۸. افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ص ۱۳۵.

تاملی به طور کلی پدیده اطاعت را بررسی کرده‌اند، اما می‌توان گفت که کار علمی و یا پژوهش محکمی در مورد دلایل اطاعت محض در گروه‌های اجتماعی تاریخی ایران، انجام نگرفته‌است. در زمینه‌ی اطاعت محض در حوزه بین‌المللی، کارهای قابل تاملی وجود دارد.^۱ ولی به طور خاص به دلایل اطاعت محض اسماعیلیان در دوران رهبری حسن صباح، پرداخته نشده است. اطاعت مطلق از رهبر، در شرایط اختیار کامل و تا سرحد مرگ توسط اسماعیلیان، ذهن کنجکاو هر خواننده‌ای را برای پیدا کردن دلایل این‌چنین اطاعتی تحریک می‌کند. در این پژوهش، دلایل اطاعت محض در گروه اسماعیلیان در دوران رهبری حسن صباح تبیین شده است. با استناد به برخی از مدل‌های پرمحتوای موجود در حوزه‌ی اطاعت محض و تعاریف ارزشی و مفهومی آن، در این پژوهش از روش تفسیری برای بسط موضوع استفاده می‌شود و این مقوله به صورت موردکاوی در یک جامعه‌ی واقعی و تاریخی مطالعه می‌شود. در برخی از قسمت‌های پژوهش از روش گزارشی برای شفاف‌سازی بیشتر استفاده می‌شود.

روش‌شناسی پژوهش: روش پژوهش حاضر، توصیفی - تحلیلی از نوع تحلیل محتواست. تحلیل محتوی روشی است که به هر گونه فن نظام‌یافته و عینی برای استخراج ویژگی‌های پیام دلالت می‌کند؛ ضمن این‌که برای تحلیل محتوای متون مورد نظر از نرم‌افزار MAXQDA استفاده شده است. در گام اول، طی فراگرد گردآوری و تحلیل داده‌های پژوهش با بهره‌گیری از مصاحبه‌هایی نیمه‌ساختار یافته با خبرگان منتخب تاریخی، داده‌های اولیه پژوهش (معطوف به شناسایی شاخص‌های اصلی و زیرشاخص‌های موثر بر اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح) گردآوری شد. در گام دوم، متن پیاده شده مصاحبه‌ها چندین مرتبه مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفت و ۱۰۳ کد اولیه شناسایی و استخراج شد. سپس کدهای اولیه با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA چندین مرتبه مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفتند و در نهایت چهار مضمون پایه و ۴۶ مضمون سازمان‌دهنده از

1. Patricia Werhane et al, (2011), "Social Constructivism, Mental Models, and Problems of Obedience", *Journal of Business Ethics*, Vol. 100, pp. 103-118.

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۹۱

مجموعه‌ی داده‌های شناسایی شد و شبکه مضامین به صورت شکل شماره یک استخراج شد.

تکنیک جمع‌آوری اطلاعات در تحقیق حاضر، روش مصاحبه عمیق، پرسشنامه AHP و پرسشنامه دلفی فازی است. در این مطالعه، مصاحبه‌های عمیق با خبرگان، به منزله روش اصلی گردآوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. مصاحبه‌های اولیه به صورت کاملاً باز و ساختار نیافته انجام گرفت و به مرور با توجه به پاسخ‌های داده شده به سؤالات و کدگذاری مصاحبه‌های اولیه و یافتن سرخ‌های بیشتر برای سؤالات بعدی، شکل پرسش‌ها تاحدی تغییر کرد؛ هرچند مرتبط با موضوع و در چارچوب پی‌بردن به سؤالات اصلی تحقیق بود. جامعه آماری این پژوهش، کلیه خبرگان و متخصصان علوم مدیریت، تاریخ، روان‌شناسی و انسان‌شناسی هستند که با فرآیند اطاعت محض و رهبری آشنا بوده و اطلاعات تاریخی تایید شده‌ای از اسماعیلیان در دوران رهبری حسن صباح دارند. نمونه آماری پژوهش، مشتمل بر ۳۶ نفر از اساتید مجرب و صاحب‌نظر در حیطه‌های فوق‌الذکر از دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی، علوم تحقیقات و علامه طباطبایی هستند. پژوهش حاضر، از حیث جهت‌گیری؛ بنیادی، و بر مبنای اهداف؛ اکتشافی است.

نخست برای شناسایی سبک رهبری و شناسایی ویژگی‌های پدیدار شناسانه‌ی اسماعیلیان و شخص حسن صباح به متخصصان و تاریخ‌شناسان آشنا با اسماعیلیان از دانشگاه‌های تهران، علوم تحقیقات، فردوسی مشهد و شهید بهشتی تهران مراجعه شد تا مولفه‌های موثر بر اطاعت درونی اسماعیلیان جمع‌آوری شود. این جمع، به روش نمونه‌گیری گلوله برفی و با تکنیک دلفی فازی انجام شد. تعداد این نمونه ۲۱ نفر از متخصصان و خبرگان صاحب‌نظر بودند و فرآیند دلفی فازی در مرتبه سوم تکرار به اشباع رسید؛ بنابراین با انجام یکبار مصاحبه عمیق با خبرگان تاریخی و توزیع سه بار پرسشنامه دلفی فازی، دلایل اطاعت محض اسماعیلیان توسط تاریخ‌شناسان، شناسایی شد. سپس این مولفه‌ها به ۱۵ نفر از استادان علوم مدیریت، روان‌شناسی و انسان‌شناسی داده شد تا با روش هرموتیک اسنادی، این مولفه‌های شناسایی شده را در قالب شاخه‌های اصلی و با توجه به تخصصشان، دسته‌بندی کنند. برای دسته‌بندی موارد، از نرم‌افزار MAXQDA

استفاده شد. پس از دسته‌بندی مولفه‌ها، مجدداً به خبرگان و متخصصان تاریخی مراجعه شد تا به بررسی، وزن‌دهی و اولویت‌بندی دلایل اطاعت محض اسماعیلیان در دوران حسن صباح پرداخته شود. بدین منظور، از پرسشنامه AHP استفاده شد و نظر ۳۶ خبره تاریخی آشنا به موضوع، گردآوری شد و پس از انجام فرایند تحلیل سلسله مراتبی و اولویت‌بندی دلایل اطاعت درونی، برای تحلیل و نتیجه‌گیری نهایی، نتایج، مجدداً به خبرگان ارائه شد. در این پژوهش، پایایی از طریق نرخ ناسازگاری تعیین می‌شود، اگر این نرخ کمتر از ۰.۱ باشد، قابلیت اعتماد پرسشنامه تایید می‌شود. نرخ ناسازگاری کل در این تحقیق، ۰.۰۲ می‌باشد؛ در نتیجه، می‌توان گفت که داده‌ها قابل اطمینان هستند.

بررسی دلایل اطاعت محض با رضایت باطنی به روش AHP: اطاعت محض اسماعیلیان، در حالت هوشیاری و با رضایت کامل و اشتیاق پیروان همراه بوده است. بر اساس شواهد موجود و آراء خبرگان، چهار عامل زیر به عنوان عوامل اصلی در اطاعت محض اسماعیلیان در دوران رهبری حسن صباح شناخته شدند:

۱. ویژگی‌های رهبر؛^۱
 ۲. ویژگی‌های پیروان؛^۲
 ۳. اعتقادات و باورهای دینی؛^۳
 ۴. سبک خاص رهبری حسن صباح.^۴
- این شاخص‌های اصلی به چندین زیرشاخص مطابق با شکل ۱ منشعب می‌شود.

1. Ali Asghar Sadabadi et al, (2013), "Study of factors affecting the Ismailids' Voluntary Pure Obedience (VPO) Base on Fuzzy Approach", International journal of social science, Vol. 17, pp. 80-91.

۲. دانشنامه جهان اسلام، (۱۳۷۵)، ج ۱، موسسه دائرة المعارف الفقه الاسلامی، ص ۱۷۹.

۳. افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی، ص ۱۳۲.

4. John Lawrence Reynolds, (2006), *Secret Societies*, New York: Key Porter Books, p.102.

۱. اولویت‌بندی عوامل اصلی اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح

پس از جمع‌آوری نظر خبرگان و ترکیب آراء به روش تحلیل مضمون، شاخص‌های اصلی با استفاده از روش AHP مورد مقایسه قرار گرفتند. جدول ۱ نتایج حاصل از این مقایسه‌ها را نشان می‌دهد. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، مهم‌ترین عامل اطاعت محض این گروه، سبک خاص رهبری حسن صباح بوده است. هرچند نمی‌توان نقش پس‌زمینه‌های اعتقادی و دینی افراد این گروه را نادیده گرفت؛ ولی با این‌که اعتقادات مذکور در دوران پس از حسن صباح (دوران رهبران آینده این گروه مانند محمد، حسن دوم و حسن سوم) به علت برنامه‌های ترویجی حسن صباح، پررنگ‌تر و قوی‌تر شده بود. هیچ‌یک از رهبران بعدی نتوانستند به حد وی، از نفوذ و رسوخ در میان افراد خود برخوردار شوند.^۱ نتیجه آن‌که هرچند اعتقادات دینی دارای نقشی مهمی در راستای این روند بوده است، ولی از آن مهم‌تر، ویژگی‌ها و مهارت‌های رهبر در نحوه‌ی ترکیب این عامل با عوامل دیگر بوده است. صباح به طرز زیرکانه‌ای، اعتقادات و پس‌زمینه‌های فکری، قومی و دینی افراد را با اهداف خود ترکیب می‌کرد.

جدول ۱. مقایسه زوجی شاخص‌های اصلی

اولویت	وزن	سبک رهبری حسن صباح	اعتقادات و باورهای دینی	ویژگی‌های پیروان	ویژگی‌های رهبر	شاخص‌های اصلی
۳	۰.۲۱۶۴	۷۰۹۸.۰	۷۴۴۵.۰	۱۵۱۲.۱	۱	ویژگی‌های رهبر
۴	۰.۱۸۷۹	۶۱۶۵.۰	۶۴۶۷.۰	۱	۸۶۸۶.۰	ویژگی‌های پیروان
۲	۲۹۰۶۷.۰	۹۵۳۳.۰	۱	۵۴۶۲.۱	۳۴۳۰.۱	اعتقادات و باورهای دینی
۱	۳۰۴۸۹.۰	۱	۰۴۸۹.۱	۶۲۱۸.۱	۴۰۸۷.۱	سبک رهبری حسن صباح

۱. فرهاد دفتری، (۱۳۷۷)، *اسماعیلیه، در: دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*، ج ۸، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ص ۲۳۸-۲۴۱.

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۹۵

۲. سبک رهبری حسن صباح

بر اساس نظریات خبرگان، مهم‌ترین عامل اطاعت محض این گروه، ویژگی‌ها و سبک خاص رهبری حسن صباح بوده است. در مدل رهبری حسن صباح، پنج سبک متفاوت به شرح زیر را می‌توان شناسایی کرد:

۲-۱. رهبری مذهبی:

سبک رهبری حسن صباح مبتنی بر معانی مذهبی^۱ بود. در طول تاریخ، همواره دریافت تأیید خداوند در اعمال، یکی از انگیزه‌های بشر بوده که در قالب مذهب تعریف می‌شود. جستجوی معنا، همواره به عنوان یک انگیزه‌ی زیر بنایی اعمال بشر در نظر گرفته شده است.^۲ در پیکره‌ی رهبری مذهبی، گاهی رهبران کاریزما، به عنوان نجات‌دهندگان بشر معرفی می‌شوند.^۳ همان‌طور که از تعاریف بر می‌آید، رهبری مذهبی معمولاً نوعی از اطاعت محض را به همراه دارد و خطوط قرمزی را مطرح می‌کند که غیر قابل عبورند. خطوط قرمزی که از فرامین رهبران شکل می‌گیرند و در گذر زمان تبدیل به هنجارهایی می‌شوند که پیروی از آن‌ها بر همگان واجب می‌شود. در کیش اسماعیلیان، واجبات به صورت مسایلی غیر قابل بحث و آسمانی^۴ تلقی شده و حسن صباح، حداکثر استفاده را از این وضع می‌برده است. شاید بیشترین استفاده وی، در حوزه تعریف معاد و اعتقاد به بهشت جاویدان پس از مرگ اتفاق افتاده باشد.

1. Religious meaning.

2. "Study of factors affecting the Ismailids' Voluntary Pure Obedience (VPO) Base on Fuzzy Approach", p. 82.

۳. غلامرضا توکلی و بهنام بهشتی‌پور، (۱۳۸۹)، *دانشنامه رهبری*، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا، ص ۳۰.

4. R. Khurana, (2002), *Searching for a Corporation Savior: The Irrational Quest for Charismatic*, Princeton: Princeton University Press, p. 148.

5. D. Tourish, (2005), "Charismatic Leadership and Corporate Cultism at Enron: the Elimination of Dissent, the Promotion of Conformity and Organizational Collapse", *The Leadership*, Vol. 1, pp. 455-480.

۲-۲. رهبری تحول‌گرا

با ورود رهبری تحول‌گرا^۱ به ادبیات رهبری، اطاعت همراه با اختیار پیرو، بیشتر مورد توجه قرار گرفت.^۲ رهبر واقعی بیش از علایق خویش، به دنبال علایق پیروانش است.^۳ کاری که صباح انجام می‌داد هوشمندانه‌تر بود؛ پیروان حسن صباح اعتقادات دینی بسیار محکمی در کیش خود داشتند و بارزترین علایق آن‌ها، علایق دینی بود.^۴ صباح با زیرکی، علایق خود را تحت لوای دین عرضه می‌داشت،^۵ تا پیروان در حین انجام واجبات دینی، به‌طور غیرمستقیم در جهت برآورده کردن علایق او گام بردارند. او با این کار، خود را در ذهن پیروانش به منزله رهبری محبوب تصویر می‌کرد و به اهداف خود نیز دست می‌یافت. او علایق پیروان را با توجه به اهداف خود به‌طور غیرمستقیم جهت‌دهی می‌کرد و سپس با حرکت به سمت برآورده کردن این اهداف، خود را رهبری تحول‌گرا نشان می‌داد.

۳-۲. رهبری پهلوانانه

پیروان، همواره به دنبال رهبری از دیار پهلوانان هستند.^۶ این امر به‌خصوص در دوران رخوت سیاسی و فرهنگی، نمود بیشتری می‌یابد. صباح در چنین شرایطی ظهور کرد.^۷ در چنین دوره‌هایی، رهبری پهلوانانه می‌تواند انسان را از تکرار ملال‌آور زندگی هر روزه رها سازد و چنین رهبرانی از قدرت انجام کارهای بزرگ و تغییر نابسامانی‌ها برخوردار هستند.^۸ مردم نیاز به رهبرانی دارند که بتوانند آن‌ها را الگو قرار دهند و تکریم کنند.^۹ صباح نمود کاملی از یک الگو، برای پیروانش به حساب می‌آمد. اعمال و رفتار وی، نقل

1. Transformational leadership.

2. J. M. Burns, (1978), *Leadership*, New York: Harper & Row, p. 35.

3. Plato, (1992), *Republic*, Indianapolis: Grube Hackett Publishing, pp. 29-36.

۴. علاءالدین عظاملک جوینی، (۱۳۵۵)، *تاریخ جهانگشای*، ج ۳، تهران: صبا، ص ۱۱.

۵. *افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی*، ص ۱۳۴.

۶. علی اصغر سعدآبادی و علی اصغر پورعزت، (۱۳۹۲)، «ویژگی‌های حکومت توسعه‌یافته در پرتو رهنمودهای امام علی علیه‌السلام»، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشنامه علوی، س ۴، ش ۱، ص ۳۵.

۷. اللهیار خلعتیری و حسن باستانی‌راد، (۱۳۸۵)، «رویارویی سیاسی - نظامی حسن صباح با سلجوقیان»، *پژوهشنامه علوم انسانی*، ش ۵۱، ص ۹۹.

8. J. L. Badaracco, (2004), *Beyond Heroic Moral Leadership, Conversation on Leadership of the Center for Public Leadership*, Boston: Harvard College Publications, pp. 5-12.

9. J. Harvey, (1988), *The Abilene Paradox*, Lexington: Lexington Books, p. 28.

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۹۷

محافل بود.^۱ صحبت در مورد شخصیت وی و عملکردش همچون داستان‌هایی اسطوره‌ای انتشار می‌یافت و الهام‌بخش آزادی‌خواهان آن دوران قرار می‌گرفت. این طرز رفتار، موجب ساخت رهبری قهرمانانه می‌شود.^۲ از سوی دیگر، پیروان درمانده نیز نیاز دارند تا قهرمانی داشته باشند که او را بستایند. در چنین شرایطی ممکن است یک رهبر کاملاً عادی، به یک اسطوره تبدیل شود و حتی عده‌ای مشرکانه او را پرستند. هر فرد جاه‌طلب و بی‌مرامی که این نیاز و طبیعت انسان‌ها را بشناسد، می‌تواند به سهولت از آن‌ها بهره‌برداری کند؛^۳ از این رو، او توانست به بهترین وجه، از این نیاز طبیعی پیروانش بهره‌برداری نماید.^۴ تمایل داشتن پیروان به این گونه از رهبران و تحسین و تکریم دائمی آن‌ها، گاهی کار را به جایی می‌رساند که رهبرستانی به رهبرپرستی ختم می‌شود و در پرستش، اطاعت محض، امری عینی تلقی می‌شود.

۲-۴. رهبری خدمتگزار

رهبری خدمتگزار،^۵ کاملاً بر پیروان متمرکز است. به طور کلی، جهت اثر از رهبر آغاز می‌شود؛ ولی این پیرو است که باید پاسخ مناسب را دهد تا این تعامل شکل گیرد. در بلند مدت، فقط رهبرانی می‌توانند به رهبری ادامه دهند که پیروان، نفوذ آن‌ها را با اختیار بپذیرند.^۶ رهبران موفق در طول تاریخ، از توانایی فوق‌العاده برای تأثیر بر روی پیروانشان برخوردار بوده‌اند.^۷ حسن صباح از چنان تأثیری بر پیروانش برخوردار بود که آن‌ها هیچ کاری را سخت یا طاقت‌فرسا نمی‌دانسته و با اشتیاق، خطرناک‌ترین ماموریت‌ها را به فرمان او انجام می‌دادند.^۸

1. "Study of factors affecting the Ismailids' Voluntary Pure Obedience (VPO) Base on Fuzzy Approach", p. 80.

2. S. Jones, J. Gosling, (2005), *Nelson's Way: Leadership Lessons from the Great Commander*, London: Nicholas Brealey, P. 5.

3. J. Adair, (1989), *Great Leaders*, Guildford: Talbot Adair Press. P. 83.

۴. تاریخ جهانگشای، ج ۳، ص ۸۸-۸۱.

5. Servant Leadership.

6. H. Gardner, (1995), *Leading Minds: An Anatomy of Leadership*, New York: Basic Books, p. 36.

۷. دانشنامه رهبری، ص ۱۲۰-۱۱۵.

۸. غلامرضا انصاف پور، (۱۳۵۹)، *روند نهضت‌های ملی و اسلامی در ایران*، تهران: انتشارات و آموزش

انقلاب اسلامی، ص ۵۲۷.

۵-۲. رهبری دیکتاتورانه

به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین اهداف رهبری دیکتاتورانه، اطاعت مطلق پیروان است، ولی این سبک در بلند مدت، نه تنها باعث اطاعت محض پیروان نمی‌شود؛ بلکه فرایند نفوذ رهبر در پیروان را نیز دچار اختلال می‌کند. هرچند می‌توان جلوه‌هایی از رهبری دیکتاتورانه را در سبک رهبری حسن صباح مشاهده نمود، ولی بر طبق نظرات خبرگان، نقش این سبک رهبری در اطاعت محض داوطلبانه پیروان بسیار ناچیز است. پس از انجام تحلیل سلسله مراتبی و استفاده از نظریات خبرگان، مطابق با جدول ۲، مهم‌ترین سبک اثرگذار بر روابط رهبر و پیرو و شکل‌گیری اطاعت محض، رهبری مذهبی شناخته شد. در این پژوهش، رهبری دیکتاتورانه به عنوان آخرین سبک موثر بر اطاعت محض شناخته شده است.

جدول ۲. مقایسه زوجی زیرشاخص‌های سبک رهبری حسن صباح

اولویت	وزن	رهبری دیکتاتورانه	رهبری خدمتگزار	رهبری تحول‌گرا	رهبری پهلوانانه	رهبری مذهبی	سبک رهبری حسن صباح
۱	۳۰۰۵۰	۹۱۲۴۰۵	۴۹۱۷۰۱	۲۲۷۲۰۱	۴۸۶۲۰۱	۱	رهبری مذهبی
۳	۲۰۲۲۰	۹۷۸۱۰۳	۰۰۳۶۰۱	۸۲۵۷۰۰	۱	۶۷۲۸۰۰	رهبری پهلوانانه
۲	۲۴۴۸۰	۸۱۷۵۰۴	۲۱۵۴۰۱	۱	۲۱۱۰۱	۸۱۴۸۰۰	رهبری تحول‌گرا
۴	۲۰۱۴۰	۹۶۳۵۰۳	۱	۸۲۲۷۰۰	۹۹۶۳۰۰	۶۷۰۳۰۰	رهبری خدمتگزار
۵	۰۵۰۸۰	۱	۲۵۲۳۰۰	۲۰۷۵۰۰	۲۵۱۳۰۰	۱۶۹۱۰۰	رهبری دیکتاتورانه

۳. باورها و اعتقادات دینی

می‌توان باورهای دینی موثر بر اطاعت محض اسماعیلیان را در سه زیرشاخص تبیین کرد.

۱. میل شدید به انجام فرایض دینی؛^۱
۲. رسیدن به بهشت جاویدان؛^۲
۳. اعتقاد به مقام امامت حسن صباح.^۳

ریشه اطاعت از اختیار قانونی، امید است، به ویژه امید به پاداش در زندگی دنیا یا پس از آن،^۴ یک فرض آن است که اسماعیلیان با امید پاداش پس از مرگ به پیروی مطلق روی می‌آوردند. اطاعت و فرمانبرداری از اوامر فرماندهان و شهادت‌طلبی و جانبازی در راه عقیده و مرام، که به میراث از مذهب تشیع به اسماعیلیان رسیده بود و همچنین اعتقاد به این‌که اقدامات آنها و کشته شدن در راه انجام وظیفه برایشان در این جهان، افتخار و سربلندی، و در آن جهان پاداش نیکو و آمرزش الهی و بهشت را به ارمغان خواهد آورد،^۵ از جمله مهم‌ترین دلایل اطاعت محض اسماعیلیان به حساب می‌آید (جدول شماره ۳). صباح، این بهشت را هدف نهایی خود و پیروانش القا کرده و همه‌ی مسلمانان را برای رسیدن به آن، پند و اندرز می‌داد. پس از انجام تحلیل سلسله مراتبی مطابق با جدول ۳، رسیدن به بهشت جاویدان، بیشترین وزن را در فرایند ایجاد اطاعت محض به خود اختصاص داده است.

۱. محمدبن زین‌العابدین خراسانی فدایی، (۱۳۶۲)، *تاریخ اسماعیلیه*، تصحیح الکساندر سیمونوف، تهران: اساطیر، ص ۱۸۹.

۲. برنارد لوئیس، (۱۳۶۲)، *تاریخ اسماعیلیان*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: توس، ص ۱۸۸.

۳. *جامع‌التواریخ*، ص ۱۰۶.

4. M. Weber, (1947), *the Theory of Social and Economic Organization*, London: Hodge, p. 94.

۵. *افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی*، ص ۱۴-۱۵.

جدول ۳. جدول مقایسه زوجی زیرشاخص‌های باورها و اعتقادات دینی

اولویت	وزن	اعتقاد به مقام امامت حسن صباح	رسیدن به بهشت جاویدان	میل شدید به انجام فرایض دینی	باورها و اعتقادات دینی
۳	۲۸۹۳.۰	۸۵۳۷.۰	۷۷۷۸.۰	۱	میل شدید به انجام فرایض دینی
۱	۳۷۱۹.۰	۰۹۷۶.۱	۱	۲۸۵۷.۱	رسیدن به بهشت جاویدان
۲	۳۳۸۸.۰	۱	۹۱۱۱.۰	۱۷۱۴.۱	اعتقاد به مقام امامت حسن صباح

به طور کلی، در کیش اسماعیلیان، شیوه‌ی زندگی به عقل و نظر نیست، به تعلیم امام^۱ است و «امام، قرآن ناطق است، حق تفسیر و تاویل قرآن در اختیار اوست».^۲ اسماعیلیان صباح را امام خود و خلیفه خدا بر روی زمین می‌دانستند. به عبارت دیگر، اطاعت از امام را به مثابه اطاعت از پروردگار می‌دانستند. این زیرشاخص، در رتبه دوم فرایند تحلیل سلسله مراتبی قرار دارد.

۴. روابط رهبر و پیرو

در بررسی رهبر، چشم‌پوشی از پیروان، اشتباهی مهلک است. اساساً، رهبری اتفاق نمی‌افتد مگر کسانی در اطراف رهبر گردآیند.^۳ پس حوزه‌ی دیگر بررسی اطاعت محض، روابط رهبر و پیرو خواهد بود. معمولاً رهبران بزرگ تحت تاثیر کسانی قرار می‌گیرند، که آن‌ها را می‌ستایند.^۴ از این‌رو، برای درک رهبری، بررسی روابط میان رهبر و پیرو حایز اهمیت است.

فرایند نفوذ و اطاعت پس از آن، به سطح معرفتی پیروان مربوط است؛ به عبارت دیگر، نفوذ‌پذیری و اطاعت پیروان، با سطح دانش و معرفت آنان رابطه مستقیم دارد. مطابق با

۱. در اینجا منظور از امام، امام معصوم است. دقت شود اسماعیلیان رهبران خود را امام می‌دانستند.

۲. همان، ص ۱۰۷-۱۰۶.

3. F. E. Fiedler, (1993), *The Leadership Situation and the Black Box in Contingency Theories*, New York: Academic Press, p.28.

4. R. Giuliani, (2002), *Leadership*, New York: Hyperion, p.29.

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۱۰۱

جدول ۴، پس از عامل تعصبات دینی پیروان، این زیرشاخص مهم‌ترین عامل پیروان برای اطاعت محض اسماعیلیان بوده است. طبق «نظریه‌ی ضمنی رهبری»، اگر کسی با تصویر مطلوب پیروان مطابقت کند، رهبر آن‌ها خواهد شد.^۱ افراد با توان استدلالی پایین و قوه‌ی تحلیل کم، بیشتر به واسطه جذابیت رهبر، مسخ وی می‌شوند. اطاعت محض اسماعیلیان از رهبر خود را می‌توان به فقر فرهنگی و فقدان درک بالای پیروان نیز نسبت داد.^۲ در اینجا مفهوم رهبری زهرآگین^۳ مطرح می‌شود؛ منشا رهبری زهرآگین را می‌توان در نیاز انسان به کنترل خارجی جستجو کرد. حسن صباح در شرایطی عرض اندام کرد که فقر فرهنگی، سیاسی و فکری در ایران و کشورهای همسایه بسیار شدید بود.^۴ گروهی از مردم نیز برای مخالفت با دولت وقت؛ سلجوقیان، به اسماعیلیان پیوستند.^۵

کیش اسماعیلی، با خاطراتش از شور و شوق و سوک و شهادت، با نوید پایان الهی و انسانی‌اش، جنبشی بود که به پیروانش عظمت و شجاعت بخشید و به آنها چنان حس وفاداری و فرمانبرداری القاء کرد که در تاریخ بشر کم‌نظیر بود. با همین حس وفاداری و فرمانبرداری بود که فدائیان خود را به خطر می‌انداختند و حتی به خاطر رهبرانشان مرگ را با آغوش باز می‌پذیرفتند. پیروانی که تا آن زمان، از سطح پایین بینش و ترس از حکومت مستبد وقت، گذران زندگی می‌کردند؛ با رهبری حسن صباح توانستند به این حد از موفقیت‌ها دست یابند.^۶ در این دوره مطالعه فلسفی را حتی برای علما و دانشمندان با احتیاط اجازه می‌دادند و بر عوام‌الناس به کلی منع می‌کردند،^۷ این مسائل سبب کاهش سطح ادراکات و نوع بینش مردم شده بود.

1. R. Lord, G. Maher, K. J. (1991), *Leadership and Information Processing: Linking Perceptions and Performance*, Boston: Harper Collins, pp. 23-28.

۲. فرهاد دفتری، (۱۳۸۲)، حسن صباح و سرآغاز جنبش اسماعیلی نزاری در تاریخ و اندیشه‌های اسماعیلی در سده‌های میانه، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فرزانه روز، ص ۲۳۵.

3. Toxic Leadership.

۴. همان، ص ۲۲۱.

5. Arash Nafisi, (2011), "Ismailia from the Beginning to Modern Times", *American Journal of Scientific Research*, Vol 24, pp. 63-72.

۶. تاریخ اسماعیلیان، ص ۱۸۸.

۷. مارشال هاجسن، (۱۳۶۳)، اسماعیلیان در تاریخ، ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی، ص ۷۹.

جدول ۴. اولویت‌بندی زیرشاخص‌های ویژگی‌های پیروان

اولویت	وزن	زیر شاخص	اولویت	وزن	زیر شاخص
۸	۰۷۰۵۰	توانایی‌های شناختی و بینشی سطح پایین پیروان	۱	۰۸۵۹۰	تعصبات دینی پیروان
۹	۰۶۷۶۰	نیاز انسان به کنترل خارجی	۲	۰۸۱۵۰	سطح معرفتی پایین پیروان
۱۰	۰۶۵۸۰	دست‌یافته‌های کم پیروان	۳	۰۸۰۶۰	ویژگی‌های مذهبی پیروان
۱۱	۰۶۳۴۰	اعتماد به نفس کم پیروان	۴	۰۷۹۱۰	هوش عاطفی (EQ) سطح پایین پیروان
۱۲	۰۶۳۴۰	شان اجتماعی و موقعیت پیروان	۵	۰۷۸۴۰	توان و قوه استدلال کم پیروان
۱۳	۰۵۴۱۰	مخالفت با اوضاع سیاسی وقت	۶	۰۷۶۱۰	فقر فرهنگی، سیاسی، فکری و اجتماعی
۱۴	۰۵۳۰۰	تعصبات ملیتی پیروان	۷	۰۷۱۰۰	پایداری عاطفی و احساسی سطح پایین پیروان

۵. حسن صباح

حسن صباح، بنیان‌گذار دولت اسماعیلیه در ایران، و نیز بانی دعوت مستقل اسماعیلیه نزاری محسوب می‌شد.^۱ این بخش پژوهش، به بررسی وی و تأثیرش بر اطاعت درونی اسماعیلیان می‌پردازد.

بر طبق نظریه مردان بزرگ،^۲ مشروعیت رهبری، در بزرگی شخص رهبر نهفته است.^۳ صباح سیاستمداری چیره‌دست بود و در این راه کیاست را خوب می‌دانست، فقیه و دانا به

1. "Study of factors affecting the Ismailids", Voluntary Pure Obedience (VPO) Base on Fuzzy Approach", p. 80.

2. Great man theory.

3. M.Weber, (1947), *The Theory of Social and Economic Organization*, London: Hodge, p.28.

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۱۰۳

شرع و وجوه مذهبی بود،^۱ و با اعتقادات نژادی، قومی، قبیله‌ای و مذاهب دیگر آشنا بود؛ و بنیان‌گذار روش‌های نوین جنگی محسوب می‌شد.^۲ وی همچنین از نوعی ویژگی‌های کاریزماتیک برخوردار بود و ویژگی‌های اکتسابی رهبری را نیز در دوران رشد، در خویش توسعه داده بود.^۳ البته رهبری، همواره به معنی کارکردی آشکار و نمایان نیست. از این نوع رهبری، به عنوان رهبری خاموش^۴ یاد می‌شود. برخی از وظایف رهبری، بهتر است به دور از هیاهو انجام شود و حالت عمومی نداشته باشد. از این منظر، رهبری خاموش را می‌توان در برابر رهبری پهلوانانه قرار داد. حسن صباح ترکیبی از این دو سبک را پیاده‌سازی کرد. از این حیث، می‌توان او را نمونه‌ای موفق از یک رهبر دانست.

صباح، بر دوست و دشمن یکسان سخت‌گیر بود^۵ و در شیوه‌ی زندگی ساده و اسلامی که خود برگزیده و برای جامعه نزاری، به‌ویژه در رودبار، مقرر داشته بود، با هیچ‌کس مصالحه نمی‌کرد و از هیچ‌کس در نمی‌گذشت. به خصوص به رعایت وظیفه اسلامی و دینی، امر به معروف و نهی از منکر، اصرار داشت. در تمام این دوره، هیچ‌کس آشکارا شراب ننوشید و نواختن آلات موسیقی قدغن بود. حسن، هنگام محاصره الموت، زن و دخترانش را به گرد کوه فرستاد؛ در آنجا، آنها از راه نخریسی به سادگی امرار معاش می‌کردند و حسن هرگز آنها را به الموت عودت نکرد. نیز هر دو پسر خود، استادحسین و محمد را به سیاست رسانید: محمد را به جرم شرب خمر و استادحسین را به اتهام شرکت در قتل داعی حسین قاینی در قهستان، با اتهامی که معلوم شد پایه و اساس نداشته است.^۶

۱. جامع‌التواریخ، ص ۱۰۶.

۲. تاریخ جهانگشای، ج ۳، ص ۲۱۷-۲۱۲.

۳. حسن صباح و سرآغاز جنبش اسماعیلی نزاری در تاریخ و اندیشه‌های اسماعیلی در سده‌های میانه، ص ۱۴۵-۱۴۸.

4. Quiet leadership.

۵. مارشال هاجسن، (۱۳۶۹)، فرقه اسماعیلیه، ترجمه فریدون بدره‌ای، قم: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ص ۶۶.

۶. فرهاد دفتری، (۱۳۷۵)، تاریخ و عقاید اسماعیلیه، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فرزانه روز، ص ۴۲۱.

گاردنر^۱ معتقد است: «رهبری به دو گونه است: مستقیم (مراوده با پیروان به منظور اثر گذاشتن بر اعمال و افکار) و رهبری غیر مستقیم (تاثیرگذاری از طریق انتشار ارزش‌ها و نمادهای عملی و الگوهای درست) و بدیهی است که گونه دوم، به حالت پایدار می‌رسد.^۲ حسن صباح شیوه غیرمستقیم را در پیش گرفت. بارزترین مثال آن، کشتن محبوب‌ترین پسرش به خاطر شراب خواری بود.^۳ صباح برای پیاده‌سازی عملی ارزش‌های موردنظر خود، از عزیزترین فرزندش گذشت. با توجه به وزن و رتبه‌های به‌دست آمده مطابق با جدول ۵، به نظر می‌رسد که ویژگی‌های اکتسابی به مراتب مهم‌تر از ویژگی‌های ذاتی است. همچنین عواملی که فقط مربوط به شخص رهبر هستند - مانند زیرشاخص بلندپروازی‌های رهبر- اهمیت ناچیزی در اطاعت محض پیروان دارند. با توجه به وزن زیرشاخص «قدرت اجبار رهبر»، به نظر می‌رسد که این عامل، نمی‌تواند به اطاعت محض داوطلبانه پیروان منجر شود.

جدول ۵. اولویت‌بندی زیرشاخص‌ها و ویژگی‌های رهبر

اولویت	وزن	شاخص‌ها	ردیف	اولویت	وزن	شاخص‌ها	ردیف
۱۳	۰.۴۲۳۰	بزرگی شخص رهبر	۱۳	۱	۰.۵۵۶۰	قدرت انگیزش رهبر	۱
۱۴	۰.۴۱۳۰	انگیزه رهبری و هدایت	۱۴	۲	۰.۵۵۴۰	همنوایی با پیروان	۲
۱۵	۰.۴۱۲۰	فصاحت بیان رهبر	۱۵	۳	۰.۵۵۴۰	اثرگذاری بر افکار عمومی	۳
۱۶	۰.۴۰۴۰	توانایی‌های شناختی و	۱۶	۴	۰.۵۵۱۰	فنون تاثیرگذاری	۴

- Gardner.
- Tom Christensen et al, (2007), *Organization Theory and the Public Sector (Instrument, culture and myth)*, New York: Routledge, p.5.
- Leading Minds: An Anatomy of Leadership*, p.18.

۴. تاریخ اسماعیلیان، ص ۱۹۱.

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۱۰۵

		بینشی رهبر				اجتماعی رهبر	
۱۷	۰۳۸۷۰	صداقت و درستی رهبر	۱۷	۵	۰۵۲۸۰	هوش عاطفی رهبر	۵
۱۸	۰۳۵۴۰	دست یافته‌های قابل توجه رهبر	۱۸	۶	۰۵۲۸۰	ویژگی‌های مذهبی رهبر	۶
۱۹	۰۳۳۱۰	قدرت اجبار رهبر	۱۹	۷	۰۴۶۷۰	مسئولیت پذیری و جوابگویی رهبر	۷
۲۰	۰۳۱۸۰	اجتماعی بودن رهبر	۲۰	۸	۰۴۶۳۰	عدالت رهبر	۸
۲۱	۰۳۱۴۰	نوآوری و ابتکار رهبر	۲۱	۹	۰۴۶۲۰	شان اجتماعی و موقعیت رهبر	۹
۲۲	۰۳۰۴۰	پایداری عاطفی و احساسی رهبر	۲۲	۱۰	۰۴۴۷۰	محبوبیت و معروفیت رهبر	۱۰
۲۳	۰۲۷۲۰	بلند پروازی رهبر	۲۳	۱۱	۰۴۳۷۰	هوش رهبر	۱۱
				۱۲	۰۴۲۵۰	اعتماد به نفس رهبر	۱۲

۶. مقایسه زیرشاخص‌ها

جدول شماره ۶، حاصل مقایسه‌ی همه‌ی زیرشاخص‌ها است.

جدول ۶. اولویت‌بندی کلیه زیرشاخص‌ها با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)

رتبه	زیرشاخص‌ها	وزن زیرشاخص‌ها	رتبه	زیرشاخص‌ها	وزن زیرشاخص‌ها
۱	تعصبات دینی پیروان	۰.۳۰۲۷۴۰	۲۴	توانایی‌های شناختی و بینشی رهبر	۰.۲۰۵۱۹۰
۲	رهبری مذهبی	۰.۳۰۱۴۰	۲۵	محبوبیت و معروفیت رهبر	۰.۲۰۵۱۹۰
۳	رسیدن به بهشت جاویدان	۰.۲۹۸۰۴۰	۲۶	بزرگی شخص رهبر	۰.۲۰۱۸۳۰
۴	همنوایی با پیروان	۰.۲۹۲۶۵۰	۲۷	فصاحت بیان رهبر	۰.۲۰۱۸۳۰
۵	اثرگذاری بر افکار عمومی	۰.۲۸۷۹۴۰	۲۸	رهبری پهلوانانه	۰.۱۹۸۴۷۰
۶	قدرت انگیزش رهبر	۰.۲۸۶۶۰	۲۹	قدرت اجبار رهبر	۰.۱۹۳۷۶۰
۷	اعتقاد به مقام امامت حسن صباح	۰.۲۸۲۵۶۰	۳۰	هوش رهبر	۰.۱۹۳۰۸۰
۸	فنون تأثیرگذاری اجتماعی رهبر	۰.۲۸۲۵۶۰	۳۱	دست‌یافته‌های کم پیروان	۰.۱۹۳۰۸۰
۹	ویژگی‌های مذهبی رهبر	۰.۲۸۱۲۲۰	۳۲	صداقت و درستی رهبر	۰.۱۹۲۴۱۰
۱۰	هوش عاطفی (EQ) رهبر	۰.۲۷۹۸۷۰	۳۳	اعتماد به نفس کم پیروان	۰.۱۸۹۷۲۰
۱۱	ویژگی‌های مذهبی پیروان	۰.۲۷۹۲۰	۳۴	رهبری خدمتگزار	۰.۱۸۶۳۶۰
۱۲	سطح معرفتی پایین پیروان	۰.۲۷۱۱۲۰	۳۵	مسئولیت‌پذیری و جوابگویی رهبر	۰.۱۸۵۰۱۰
۱۳	فقر فرهنگی، سیاسی، فکری و اجتماعی	۰.۲۶۷۷۶۰	۳۶	انگیزه رهبری و هدایت	۰.۱۷۸۲۸۰

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۱۰۷

۰۱۷۶۹۴۰	اعتماد به نفس رهبر	۳۷	۰۲۶۶۴۲۰	هوش عاطفی (EQ) سطح پایین پیروان	۱۴
۰۱۷۴۹۲۰	تعصبات ملیتی پیروان	۳۸	۰۲۶۴۴۰	توان و قوه استدلال کم پیروان	۱۵
۰۱۷۱۵۶۰	دست‌یافته‌های قابل توجه رهبر	۳۹	۰۲۶۲۳۸۰	میل شدید به انجام فرایض دینی	۱۶
۰۱۶۸۱۹۰	شان اجتماعی و موقعیت پیروان	۴۰	۰۲۴۷۵۸۰	رهبری تحول‌گرا	۱۷
۰۱۶۵۵۰	پایداری عاطفی و احساسی رهبر	۴۱	۰۲۴۰۸۵۰	عدالت رهبر	۱۸
۰۱۵۳۳۹۰	نوآوری و ابتکار رهبر	۴۲	۰۲۳۲۷۸۰	توانایی‌های شناختی و بینشی سطح پایین پیروان	۱۹
۰۱۲۷۸۳۰	معاشرتی و اجتماعی بودن رهبر	۴۳	۰۲۳۲۱۰	شان اجتماعی و موقعیت رهبر	۲۰
۰۱۲۵۸۱۰	بلند پروازی رهبر	۴۴	۰۲۲۵۳۸۰	نیاز انسان به کنترل خارجی	۲۱
۰۰۷۲۶۶۰	رهبری دیکتاتورانه	۴۵	۰۲۱۳۹۴۰	پایداری عاطفی و احساسی سطح پایین پیروان	۲۲
۰۰۳۳۶۴۰	نیاز های مادی	۴۶	۰۲۰۵۸۷۰	مخالفت با اوضاع سیاسی وقت	۲۳

نتیجه

اطاعت محض، پدیده پیچیده و شگفت‌انگیزی است که بسیاری را در طول تاریخ، به تامل واداشته است. سبک خاص رهبری حسن صباح و سبک خاص اطاعت پیروانش، یکی از شاخص‌ترین نمونه‌ها، برای مطالعه‌ی اطاعت محض توأم با اختیار پیرو است. در این تحقیق، چهار عامل ویژگی‌های رهبر، ویژگی‌های پیروان، اعتقادات و باورهای دینی و سبک خاص رهبری حسن صباح، در اطاعت محض اسماعیلیان مورد شناسایی قرار گرفتند. این چهار عامل، خود به چهل و شش زیر شاخص منشعب می‌شوند که با توجه به نظریات خبرگان و به کمک فرایند تحلیل سلسله مراتبی، به اولویت‌بندی این عوامل پرداخته شد. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، نتایج زیر قابل استنتاج است:

- شاخص‌های منسوب به مذهب، مهم‌ترین عامل تاثیرگذار بر اطاعت محض این گروه بوده است.
- برخی از نظریه‌پردازان، رهبری دیکتاتورانه را عامل اصلی اطاعت محض می‌دانند ولی در اسماعیلیان، رهبری دیکتاتورانه به عنوان آخرین سبک موثر بر اطاعت محض داوطلبانه شناخته شده است.
- تحسین و تکریم دائمی رهبران، گاهی کار را به جایی می‌رساند که رهبرستانی به رهبری‌رستی ختم می‌شود و در پرستش، اطاعت محض، امری عینی تلقی می‌شود.
- یکی از مهم‌ترین اهداف از رهبری دیکتاتورانه، اطاعت مطلق پیروان است، ولی این سبک در بلندمدت نه تنها باعث اطاعت محض پیروان نمی‌شود، بلکه فرایند نفوذ رهبر در پیروان را نیز دچار اختلال می‌کند.
- با توجه به وزن نهایی زیرشاخص «قدرت اجبار رهبر»، به نظر می‌رسد که این عامل نمی‌تواند به اطاعت محض داوطلبانه پیروان منجر شود.
- تعصبات دینی پیروان، مهم‌ترین عامل موثر بر اطاعت محض اسماعیلیان از حسن صباح بوده است.

دلایل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۱۰۹

- سه رتبه اول، مستقیماً به اعتقادات و باورهای مذهبی مربوط می‌شوند؛ بنابراین می‌توان استنتاج کرد که انسان وقتی به اطاعت مطلق همراه با رضایت باطنی ترغیب می‌شود که وجودی برتر از خود بر آن امر کند.
- قرار گرفتن زیر شاخص «نیازهای مادی» در رتبه آخر جای بسی تامل دارد. به نظر می‌رسد، این شاخص تاثیر بسیار ناچیزی بر فرایند اطاعت محض داشته باشد.
- در فرایند اطاعت محض، هوش عاطفی رهبر در رتبه دهم قرار گرفت. این در حالی است که هوش عاطفی پیروان، در رتبه چهاردهم قرار گرفته است؛ به نظر می‌رسد که در فرایند اطاعت محض، هوش عاطفی رهبر به مراتب با اهمیت‌تر از هوش عاطفی پیروان است.
- در شاخص ویژگی‌های رهبر، ویژگی‌های اکتسابی به مراتب مهم‌تر از ویژگی‌های ذاتی است.
- با توجه به قرار گرفتن سبک رهبری دیکتاتورانه در رتبه ۴۵، این شاخص تاثیر بسیار ناچیزی بر فرایند اطاعت محض دارد.

فهرست منابع و مآخذ

- انصاف پور، غلامرضا، (۸۳۵۹)، *روند نهضت‌های ملی و اسلامی در ایران*، تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- پورمقدس، علی، (۸۳۶۷)، *روانشناسی اجتماعی*، تهران: مشعل.
- توکلی، غلامرضا و بهنام بهشتی پور، (۱۳۸۹)، *دانشنامه رهبری*، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا.
- جوینی، علاءالدین عطاملک، (۱۳۵۵)، *تاریخ جهانگشای*، تهران: صبا.
- خراسانی فدایی، محمدبن‌زین‌العابدین، (۱۳۶۲)، *تاریخ اسماعیلیه*، تصحیح الکساندر سیمونیوف، تهران: اساطیر.
- خلعتبری، اللهیار و حسن باستانی‌راد، (۱۳۸۵)، «رویارویی سیاسی - نظامی حسن صباح با سلجوقیان»، *پژوهشنامه علوم انسانی*، ش ۵۱، ص ۹۹-۱۱۸.
- *دانشنامه جهان اسلام*، (۱۳۷۵)، موسسه دائرةالمعارف الفقه الاسلامی.
- دفترى، فرهاد، (۱۳۷۵)، *تاریخ و عقاید اسماعیلیه*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فرزانه روز.
- _____، (۱۳۷۶)، *افسانه‌های حشاشین یا اسطوره‌های فدائیان اسماعیلی*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فرزانه روز.
- _____، (۱۳۷۷)، *اسماعیلیه*، در: *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- _____، (۱۳۸۲)، *حسن صباح و سرآغاز جنبش اسماعیلی نزاری در تاریخ و اندیشه‌های اسماعیلی در سده‌های میانه*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: فرزانه روز.
- سعدآبادی، علی اصغر و علی اصغر پورعزت، (۱۳۹۲)، «ویژگی‌های حکومت توسعه‌یافته در پرتو رهنمودهای امام علی علیه‌السلام»، *فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشنامه علوی*، س ۴، ش ۱، ص ۳۳-۵۱.
- فضل‌الله همدانی، رشیدالدین، (۱۳۵۶)، *جامع‌التواریخ*، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه و محمد مدرس‌زنجانی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- لوئیس، برنارد، (۱۳۶۲)، *تاریخ اسماعیلیان*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: توس.
- هاجسن، مارشال، (۱۳۶۳)، *اسماعیلیان در تاریخ*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی.
- _____، (۱۳۶۹)، *فرقه اسماعیلیه*، ترجمه فریدون بدره‌ای، قم: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

منابع لاتین:

- Adair, J, (1989), *Great Leaders*, Guildford: Talbot Adair Press.
- Badaracco, J, L, (2004), *Beyond Heroic Moral Leadership. Conversation on Leadership of the Center for Public Leadership*, Boston: Harvard College Publications.

دلائل اطاعت محض درونی با استفاده از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی ۱۱۱

- Burns, J. M. (1978), *Leadership*, New York: Harper & Row.
- Christensen, Tom, Per Lægreid, Paul G. Roness, Kjell Arne Rovik, (2007), *Organization Theory and the Public Sector (Instrument, culture and myth)*, New York: Routledge.
- Daftari, Farhad, (1998), Great Encyclopedia of Ismaili, The Great Islamic Encyclopedia.
- Fiedler, F. E. (1993), *The Leadership Situation and the Black Box in Contingency Theories*, New York: Academic Press.
- Gardner, H. (1995), *Leading Minds: An Anatomy of Leadership*, New York: Basic Books.
- Giuliani, R. (2002), *Leadership*, New York: Hyperion.
- Gosling, J. (2008), *Change and Continuity*, New York: Routledge.
- Harvey, J. (1988), *the Abilene Paradox*, Lexington: Lexington Books.
- Jones, S. Gosling, J. (2005), *Nelson's Way: Leadership Lessons from the Great Commander*, London: Nicholas Brealey.
- Khurana, R. (2002), *Searching for a Corporation Savior: The Irrational Quest for Charismatic*, Princeton: Princeton University Press.
- Lawrence Reynolds, John, (2006), *Secret Societies*, New York: Key Porter Books.
- Lord, R. G. Maher, K. J. (1991), *Leadership and Information Processing: Linking Perceptions and Performance*, Boston: Harper Collins.
- Nafisi, Arash, (2011), «Ismailia from the Beginning to Modern Times», American Journal of Scientific Research, Vol. 24, pp. 63-72.
- Plato, (1992), *Republic*, Indianapolis: Grube Hackett Publishing.
- Sadabadi, Ali Asghar, Ali AsgharPourezzat & Mohammadreza Farhadi Kia, (2013), «Study of factors affecting the Ismailids' Voluntary Pure Obedience (VPO) Base on Fuzzy Approach», International journal of social science, Vol. 17: pp. 80-91.
- Scheffer-Boichorst, P. (1889), «Der Kaiserliche Notar und der Stradburger Vitztum Burchard», Zeitschrift Fur die Geschichte des Oberrheins, Vol. 43, pp.456-477.
- Tourish, D. (2005), "Charismatic Leadership and Corporate Cultism at Enron: the Elimination of Dissent, the Promotion of Conformity and Organizational Collapse", *The Leadership*, Vol 1, pp.455-480.
- Weber, M. (1947), *the Theory of Social and Economic Organization*, London: Hodge.
- Werhane, Patricia, Hartman, Laura, Moberg, Dennis, Englehardt, Elaine, Pritchard, Michael, Parmar, Bidhan, (2011), "Social Constructivism, Mental Models, and Problems of Obedience", *Journal of Business Ethics*, Vol. 100, pp.103-118.